

зазн. праці; ²⁶ Майзель С.С. – Зазн. праця – С. 24-43; ²⁷ Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. – С. 411-416; ²⁸ Лингвистический энциклопедический словарь. – С. 388-389.

Надійшла до редколегії 16.02. 2001

Ф.Г.Туранли, канд. іст. наук

ДЖЕРЕЛА ТА ОСОБЛИВОСТІ ОСМАНСЬКОЇ ПАЛЕОГРАФІЇ

У стіслій формі досліджуються джерела, причини виникнення і етапи розвитку османської палеографії, класифікація та її різновиди; особливого значення надається написанню дипломатичних листів з графікою "Dîvânî". Подаються абетка і зразки письма.

The article is a brief representation of a study of sources of Osmanian paleography, reasons for their arising and phases of Osmanian paleography with a classification of the sources; of special importance there is writing of diplomatic letters with "Dîvânî" graphics; the alphabet and samples of the writing style have been presented too.

У зв'язку з розвитком української орієнталистики, зокрема тюркології, спостерігається зростання інтересу науковців до вивчення давньотюркської та османської палеографії з метою дослідження проблематики стосовно мовознавства, літературознавства, історії, релігії та культури османської доби.

Отже, для вирішення цих складних завдань головною передумовою є вивчення наведеної палеографії, знання якої уможлиблює читання архівних документів, літописів, творів та інших першоджерельних матеріалів мовою оригіналу, що має важливе значення для дослідників – сходознавців.

Тюрки протягом тривалого часу використовували різні системи письма. З них найважливіші за послідовністю є орхунська¹, уйгурська, арабська і латинська, котрі писалися відповідними літерами. Орхунська й уйгурська писемності охоплюють добу давньотюркської мови, тобто з давніх часів до XI ст.²

З визнанням Ісламу цей етнос під впливом нової релігії потребував вивчення і використання арабського письма. Але, незважаючи на це, уйгурська абетка далі була вживана протягом тривалого часу. Про це свідчать знайдені в Східній та Середній Азії, документи юридичного характеру та міждержавні угоди (*Muâhede, Akidnâme*)³. Навіть в офіційних документах і свідоцтвах у

західнотюркських держав XV століття також прослідковуються написи уйгурськими буквами поруч з арабськими. Яскравими прикладами сказаному є ярлики, написані володарем Золотої Орди Тимуром Кутлугом (1370-1405)⁴ у 1398 р та турецьким султаном Фатігом Мегмедом II (1451-1481)⁵ у 1473 р. Обидва документи написані головним чином уйгурськими літерами зі складанням транслітерації арабськими буквами під кожним словом.

Слід підкреслити, що найпершими видатними творами тюркської письмової літературної мови, складеними арабськими літерами у часи існування тюркської держави Караханідів (992-1211),⁶ були твори کوتادغر بیلغ *Kutadu Bilig* ("Доброчинне знання") Юсуфа Балагасуні *یوسف بلاغسون دیوانو لوغاتو یه* та *یوسف بلاغسون لغتورک* "Dîvânü Lûpgât'it-Türk" ("Тлумачний словник тюркської мови") Магмуда Кашгарлі *محمود قاتغرلی*, котрий логічно довів у своїй книзі, що тюркська мова є багатшою поруч з арабською. Навіть більше того, дослідники зазначають, що у творі "Доброчинне знання" голосні визначені переважно буквами: *ا و ی*, а в книзі Кашгарлі – діакритичними знаками. Принагідно слід підкреслити, що у обох працях використані літери, відсутні в арабській абетці. Наприклад, буква *ق*.. відповідає фонемі "w", а літера *ج*.. використовувався для передачі фонемі "j". До османської доби у тюркських словах для передачі фонем "P" і "Ç" використовувалися букви *پ* та *چ*; абетка доповнювалася літерами *ص ط* також і для передачі приголосних звуків "T" і "S". У згаданих класичних творах замість букви *ق* вживано літеру *و*, а замість сонорної букви "N" – літеру *گ* з трьома крапками⁹.

Отже, коли Іслам перетворився на світову релігію, арабське письмо швидко поширилося на великій території земної кулі, від Атлантичного океану на заході до Тихого океану на сході. Незважаючи на те, що воно розвивалось у різних напрямках відповідно до географічно-кліматичних умов, скажімо у західному Китаї чи в Іспанії арабська графіка не зазнала суттєвих змін. Щодо різновиду графіки, яка використовувалася в османській мові (*Osmanlica*),¹⁰ то вона пов'язана з західною групою арабської писемності, яка має овальну графічну форму. Згадані системи складаються з шести основних груп ("*aklâm-i sitte*" або "*şes-kalem*"), що в перекладі означає

"шість графічних видів письма" – *Sülüs, nesih, muhakkak, reyâhni, tevki', rikâ'; Divâni, rik'â, sülüs, ta'lik, nesih, icâzet або Küfi, nesih, sülüs, muhakkak, reyâhni, tevki'*¹¹.

Розглянемо деякі із згаданих видів письма. Наприклад, графікою *Rikâ'* дуже зручно писати швидко завдяки скороченням кінцівок (*kavs*) та гострих згинів (*mevil*) букв. Винахід цієї конфігурації належить тюркам, що визнається перськими й арабськими вченими¹². Цим методом писали у всіх державних установах Високої Порти. Щодо історії виникнення цієї графіки, то точна дата невідома, але можемо припустити, що вона з'явилася внаслідок творчої діяльності урядових писарів з мистецькими здібностями. Таким чином, появу *Rikâ'* уперше прослідкуємо в адміністративно-канцелярських зошитах і книгах періоду правління Сулеймана Кануні (роки володарювання: 1520-1566)¹³, а в XVII ст. відбувається остаточне оформлення цього різновиду письма.

Слід підкреслити, що для зазначеної графіки головним чином притаманне зменшення овальності, криволінійності, а також розміру по вертикалі й по горизонталі, а також збільшення прямолінійності літер. Завдяки названим особливостям ця форма письма є дуже простою, практичною в написанні¹⁴.

Принагідно зазначимо, що, крім розглядуваної графіки *Rikâ'*, відома й інша графіка, яка називається "*Divâni*", яка також є винаходом тюркських учених. Ця форма письма вважалася офіційною державною, і вся документація – накази, листи, рішення, звернення, свідоцтва тощо – писалися тільки названою графікою¹⁵. Історія виникнення цього виду письма¹⁶ прослідковується у свідоцтвах XV ст.; використання його тривало до XIX ст., а у XV-XVII ст. відбувається, так би мовити, утвердження цієї графіки. У XVII ст. триває розвиток *Divâni*, внаслідок чого у XVIII ст. досягає найвищої форми удосконалення у всіх різновидах конфігурацій цього письма¹⁷.

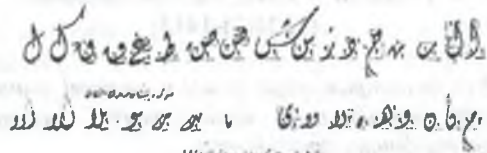
Варто зазначити, що урядові канцеляристи особливу увагу надавали красивому написанню дипломатичних листів з графікою *Divâni*¹⁸.

Нижче подаємо абетку і зразки цього письма факсимільним способом.

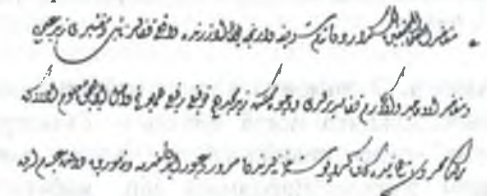
Підсумовуючи розгляд пропонованої теми, яка потребує свого подальшого дослідження, нагадаємо, що палеографія, яка виникла на ґрунті арабської писемності, мала важливе значення у розвитку та збагаченні культури й мови "*Osmanlica*". Вона виникла у другому періоді історії тюркської літера-

турної мови. Доповнення різними літерами та діакритичними знаками арабської абетки тюрки здійснювали задля правильного написання рідною мовою.

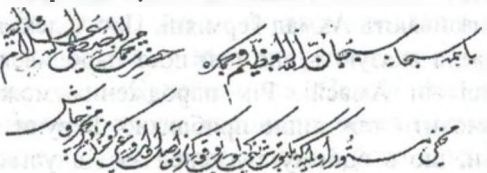
1. Абетка *Divâni*.

2. Зразок письма давньої *Divâni*.

3. Зразок простого письма *Divâni*.

¹Ergin M. Orhun Abideleri. – İstanbul, 1992. – S. 191.; ²Халимоненко Г. І. Історія турецької літератури. – К., 2000. – С. 35-50; ³Там само. – С. 79-146; ⁴Köprülü F.- M. Türk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul, 1980. – S. 38-41; ⁵Bosworth C. E. İslam Devletleri Tarihi. – İstanbul, 1980. – S. 205; ⁶Кримський А. Ю. Історія Туреччини. – К.; Л., 1996. – С. 71-121; ⁷Bosworth C. E. Op. cit. – S. 139-143; ⁸Там само. – С. 79-146; ⁹Devellioğlu F. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Luğat. – Ankara, 1993. – S. 189; ¹⁰Халимоненко Г. І. Зазнач. праця. – С. 88-89; ¹¹Mansuroğlu Mecdu. Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlanması ve Gelişmesi, TDED. – İstanbul, 1951. – Cilt IV. – S. 214-222; ¹²Timurtaş Faruk Osmanlı Türkçesi Grameri. – İstanbul, 1991. – Cilt III. – S. 37; ¹³Західнотюркська мова, котра базується на огузькому діалекті, складається з двох гілок: азербайджанської та османської. Несуттєві відмінності між цими двома напрямками з'являються з XVI ст., що співпадає з початком класичного періоду османської мови, який триває до XX ст. (Ibidem. – S. 1-2); ¹⁴Aktan A. Osmanlı Paleografyası ve Siyasi yazışmalar. – İstanbul, 1995. – S. 27; ¹⁵Ibidem. – S. 50; ¹⁶Sertoğlu M. Osmanlı Tarih Lûğatı. – İstanbul, 1986. – S. 252-253; ¹⁷Aktan A. Op. cit. – S. 51; ¹⁸Ibidem. – S. 51; ¹⁹Підвойний В.М. Джерела турецької термінологічної думки та етапи розвитку концепцій творення термінологічних систем у турецькому мовознавстві. // Східні мови та літератури – К., 2000. – Вип.4. – С. 42; ²⁰Турецько-український словник лінгвістичної термінології. – К., 2000.; ²¹Aktan A. Op. cit. – S. 54; ²²Халимоненко Г. І. Зазнач. праця. – С. 230-364.